

SIGLES I ABREVIATURES

D'edicions de textos de Vives

- Allen:** ALLEN, P.S.; ALLEN, H.M.; GARROD, H.W. (eds.) (1906-1958), *Opus Epistolarum Des. Erasmi Roterodami*, 12 volums, Clarendon Press, Oxford.
- AV:** Edició de la traducció al castellà de l'Ajuntament de València, amb introduccions i notes. Fins ara, 11 títols en 18 volums. Sota la direcció d'Ismael Roca Meliá, han fet traduccions: M. Luisa Arribas, Joaquín Beltrán, Carme Bernal, Rafael Cabrera, Francisco Calero, José Casorrán, Marco Antonio Coronel, M. José Echarte, José Esteve, Ángel Gómez-Hortigüela, Ferran Grau, Ricardo Hernández, Pablo F. Magraner, Ubaldo Perelló, Luis Pomer, Christian Porcar, Ismael Roca, Joaquín Serra i Pilar Usábel.
- Bon:** BONILLA y SAN MARTÍN, Adolfo (1981), *Luis Vives y la filosofía del Renacimiento*, Publicaciones de la Real Academia de Ciencias Morales y Políticas, Madrid. Reedició en facsímil de la primera, en 3 volums, Madrid, 1903.
- BoRH:** BONILLA y SAN MARTÍN, Adolfo (1876), «Clarorum Hispaniensium Epistolae Ineditae», en *Revue Hispanique*, núm. 8, pàg. 181-308.
- C-Budé:** *La Correspondance de Guillaume Budé et Juan Luis Vives*. Edició de G. Tournoy-M. Mund-Dopchie, Supplementa HL, Leuven University Press, 2015.
- Cra:** *Litterae virorum eruditorum ad Franciscum Craneveldium, 1522-1528*, edició de Henry de Vocht, Humanistica Lovaniensia 1 (Lovaina, 1928).
- EJD:** VIVES, Juan Luis (1978), *Epistolario*, Editora Nacional, Madrid. Edició preparada per José Jiménez Delgado.
- EPT:** TOURNOY, Gilbert (1992), *Pour une nouvelle édition de la correspondance de J. L. Vives*, Kulk Preprint núm. 77, Universitat de Lovaina, Campus Kortrijk, pàg. 1-45.

- HL:** *Humanistica Lovaniensia*. Sobretot els núm. 41-44 (1992-1995), que porten la nova correspondència trobada de F. Cranevelt, editada per J. Ijsewijn i altres; de 116 cartes, 31 són de Vives.
- MG:** Melchior Goldast (en EPT).
- LR:** VIVES, Luis (1947-1948), *Obras completas*, 2 vol., Aguilar editor, Madrid. Introducció, traducció i notes de Lorenzo Riber. Reedició Consell Valencià de Cultura, València, 1992.
- M:** Text de l'edició de Gregori Maians. *Joannis Ludovici Vivis valentini. Opera omnia*, 8 vol., València, 1782-1790.
- SWJV:** *Selected Works of Juan Luis Vives*. General Editor: Constant Matheeußen (†) i Charles Fantazzi, editorial Brill. 11 volums fins ara. Edició crítica, amb introducció, traducció anglesa, notes i índexs. Col·laboradors: Jozef Ijsewijn, Marcus de Schepper, Edward Georges, Angela Fritsen i David Walker.
- UV:** VIVES, Ioannis Ludovici (1992-2010), *Commentarii ad divi Aurelii Augustini de Civitate Dei*, 6 vol., Universitat de València-Institució Alfons el Magnànim, València. Edició a cura de Jordi Pérez Durà i Josep Maria Estellés González.

De les obres de Vives

(Hem mantingut el número del «cànon» de BIVALDI; vegeu apartat «Obres de Vives», pàg. 119-122)

ADL: 20. *Aedes legum*.

ANS: 15. *Praelectio ad Catonem maiorem Ciceronis quae dicitur Anima senis*.

BVI: 55. *Bucolicarum Vergilii interpretatio, potissimum allegorica*.

CAO: 56. *Censura de Aristotelis operibus*.

CCD: 4. *Clypei Christi descriptio*.

CHG: 43. *De concordia et discordia in humano genere*.

CJT: 2. *Christi Iesu triumphus*.

CON: 35. *De consultatione*.

CSN: 47. *Concio de sudore nostro et Christi*.

DCD: 27. *Comentaria ad libros De Civitate Dei D. Aurelii Augustini*.

DAV: 58. *De anima et vita libri tres*.

DCR: 52. *De communione rerum ad germanos inferiores*.

DDS: 49. *De disciplinis*.

DEC: 54. *De epistolis conscribendis*.

DED: 41. *De Europa disidiis et bello Turcico dialogus*.

DOM: 42. *De officio mariti*.

DPP: 30. *Declamatio qua respondet parieti Palmato Quintiliani*.

DQS: 25. *Declamationes Quinque Syllanae*.

- DRD: 50. *De ratione dicendi.*
 DSP: 40. *De subventione pauperum sive de humanis necessitatibus.*
 DTE: 28. *Ad Adrianum VI Pontificem de tumultibus Europae.*
 EAD: 53. *Excitationes animi in Deum commentatiunculae.*
 ELL: 57. *Exercitatio Linguae Latinae.*
 FDH: 17. *Fabula de homine.*
 GJC: 19. *Genethliacon Iesu Christi.*
 HBP: 39. *Ad Henricum VIII de regni administratione, bello et pace.*
 IAS: 36. *Introductio ad Sapientiam.*
 IFC: 33. *De institutione faeminae christianae.*
 IPD: 22. *In pseudo-dialecticos.*
 ISF: 16. *De initiis, sectis et laudibus philosophiae.*
 ISS: 23 i 24. *Somnium Scipionis.*
 MPC: 48. *Meditatio de Passione Christi in psalmum XXXVII.*
 MSP: 13. *Meditationes in septem Psalmos penitentiae.*
 PAC: 44. *De pacificatione.*
 PFF: 6. *Praelectio in Convivia Francisci Philelphi.*
 PIG: 18. *Praefatio in Georgica Vergilii.*
 PLC: 5. *Praelectio in Leges Ciceronis.*
 POF: 21. *Pompeius fugiens.*
 PRH: 7. *Praelectio in quartum Rhetoricorum ad Herennium.*
 PSS: 9. *Praelectio in suum sapientem.*
 PVF: 8. *Praelectio quae dicitur Veritas fucata (I).*
 RSP: 34. *De ratione studii puerilis epistolae duae.*
 SAP: 10. *Sapiens.*
 SDS: 46. *Sacrum Diurnum de Sudore Domini nostri Iesu Christi.*
 SSA: 37. *Symbola sive Satellitium animae.*
 TNC: 14. *De tempore quo natus est Christus.*
 VCT: 45. *De conditione vitae christianorum sub turca.*
 VDO: 3. *Virginis Dei parentis Ovatio.*
 VEF: 29. *Veritas fucata (II), sive de licentia poetica.*
 VFC: 59. *De Veritate Fidei Christianae.*

INTRODUCCIÓ

Justificació: no solament del títol

Lluís Vives va escriure dues obres que podem considerar del gènere sapiencial: *Introductio ad Sapientiam* (Introducció a la saviesa) i *Symbola sive Satellitium animae* (Símbols o escorta de l'ànima), totes dues de 1524. Són col·leccions de sentències breus, pensaments o consells de caràcter didàctic, religiós i moral que pretenen dirigir la vida i els estudis dels joves pel camí de l'autèntica saviesa, la que uneix coneixement (o adquisició de doctrina) i actuació (o pràctica de la virtut). Les fonts de les quals beu Vives són, per descomptat les Sagrades Escripures, bàsicament els anomenats llibres sapiencials, però sobretot els autors grecollatins, que coneixia molt bé, com tots els estudiosos de Vives ademeten. El llibre *Excitationes animi in Deum* (1535, Excitacions de l'ànima a Déu), que també inclou unes poques sentències, és més aviat devocional o pietós. En qualsevol cas, la preocupació per disposar, proposar o aplegar un recull de màximes o parèmies va ser un element constant en la vida del nostre humanista i, com veurem després, fins i tot aconsellava que s'utilitzaren en tot tipus d'escrit o discurs, sempre que respongueren a uns criteris (estilístics, morals o instructius).

Per altra banda, en altres obres de caràcter didàctic aconsellava que els alumnes disposaren d'un quadern de treball en blanc –pràctica habitual entre els humanistes–, en el qual seria convenient reservar un racó específic per a anar copiant i anotant les sentències i dites que al llarg dels estudis els anaren apareixent, tant en les classes com en les seues lectures. Sembla que ell així ho feia, perquè a més d'aquestes dues obres esmentades, que mostren una gran erudició i sensibilitat quan a penes tenia 32 anys, les anava deixant

caure tant al llarg de la seua correspondència com de les altres obres que va publicar –anteriors i posteriors a la data esmentada. L'aplec que anava fent constituïa fins i tot motiu d'intercanvi amb altres col·legues, com Budé, Erasme o Cranevelt. Per exemple, en carta a Erasme de juliol de 1521 l'informava que li enviava uns quants proverbis «que he trobat en les meues lectures»; recordem que aquest havia publicat els famosos *Adagia* en 1500, i periòdicament eixien més edicions amb noves incorporacions.

Pensem, per tant, que, al marge de les dues obres sentencioses suara esmentades, una recopilació d'aquestes sentències, adagis o aforismes, esparses per la resta de milers de pàgines que Vives va ser capaç d'escriure en 26 anys de vida d'escriptor, podia ser útil per a conèixer una mica millor el món cultural, les fonts d'informació i la creativitat de l'autor valencià més important de tots els temps i un dels més interessants a l'Europa de la primera meitat del segle XVI. Per això es podia haver titulat aquesta recopilació *Tercer llibre de sentències*, com una mena de reconeixement, remembrança i manlleu dels famosos *Quatuor libri sententiarum* (Quatre llibres de sentències) de Pere Llombard, sense dubte una de les obres més comentades a les universitats medievals d'Europa i de referència obligada a les escoles. Però un títol semblant podia cridar a confusió, ja que és evident que Vives mai no va escriure un «tercer» llibre de sentències.

Però podem donar un pas més. La paraula «sentència», en el sentit que s'entenia en les acadèmies medievals i renaixentistes, volia dir també opinió, tesi, afirmació, i no sols una frase breu o una idea expressada amb poques paraules, contundent, com una parèmia amb contingut moralitzant o crític. I d'aquesta mena de sentències les obres de Vives en són plenes gràcies al caràcter del seu estil, breu i sentencios. És a dir, que Vives no era solament un recopilador de dites, màximes i proverbis, era també un autèntic productor d'aquest tipus d'afirmacions o forma d'expressió, més o menys didàctica, moral o sapiencial. Lamentablement, no hem trobat entre l'abundant bibliografia que en els darrers anys s'ha publicat sobre ell cap publicació que es referisca directament a aquest aspecte; les que hi ha, solament es refereixen als dos llibres esmentats al principi.

I això és el que s'ha intentat fer en aquest repertori. Hem arreplegat de les obres de Vives no solament els adagis, proverbis i màximes que tant apreciaven els humanistes, sinó també expressions, frases fetes i sentències en el sentit esmentat, en principi totes elles breus i concises, la qual cosa ens permet més llibertat

per a poder incorporar no solament aforismes, dites i parèmies *stricto sensu*, sinó també algunes opinions o sentències de Vives, pròpies o d'algun autor clàssic—formulades, això sí, de forma succinta i abreujada—que ens sembla que calia recuperar en un repertori com el que ara presentem. Aquest plantejament ens permet disposar de textos de Vives de contingut més variat, i no solament de caire instructiu o moral: també de filosofia, de filologia, d'història, de dret, de teologia, de política...

Per això, per al nostre objectiu, considerarem sinònims per raons pràctiques els termes sentències, màximes, aforismes, dites, apotegmes, parèmies, proverbis, adagis, símbols o emblemes, perquè hem recollit una mica de tot, i de tot hem fet encabir en aquesta recopilació. Som conscients que entre ells hi ha diferències i matisos —hi ha molta bibliografia al respecte—, tot i que de vegades la frontera entre ells pugua ser confusa, però els uneix la concisió, la voluntat d'adoctrinament o la interpretació, popular o culta, crítica o crèdula, de la realitat; uns matisen més l'autoritat, altres es relacionen amb la conducta, altres s'apropen a la reflexió..., però com diu Moreno, «*todos estos géneros coinciden en la concisión argumentativa y en la brevedad expositiva*» (Moreno 622). Vagen per endavant les nostres més sinceres excuses per aquesta llibertat que ens prenem i que, per tant, obri la porta potser a massa textos; però és cert també, per altre costat, que té els seus avantatges: un d'ells, permetre'ns obrir una mica més el ventall del món cultural del nostre humanista i facilitar que puguem endinsar-nos en l'univers de les seues lectures, estudis i —per què no?— dèries i obsessions. No serà una mena de «antologia de textos» de les obres de Vives, que exigiria una metodologia i uns criteris diferents en el recopilador, però la varietat temàtica i textual que presentem pot induir més d'un a pensar-ho. En certa mida ho és, però indirectament, per la varietat temàtica que presenta a l'haver espigolat totes les obres i cartes de Vives i transcriure les sentències seguint l'ordre cronològic de la seua edició, i per tant de tot hi apareix, i de quasi tot s'hi podrà trobar. En qualsevol cas, el lector interessat trobarà en cada volum de l'edició dels germans Maians (M) excel·lents índexs de matèries i paraules (*rerum et verborum*). Però, insistim, no és aquest el plantejament, que continua sent el de recopilar sentències en el sentit ampli i generós que hem indicat.

Som de l'opinió que d'aquesta manera podem apropar una mica millor les obres, el caràcter i el seu pensament a un públic més ampli que l'estrictament acadèmic, que és el que més o menys ha ocorregut fins ara. És, potser, l'assignatura pendent del nostre autor:

reconeixement en té des de fa temps; prestigi com el que més; públic lector la veritat és que encara no massa. I a recuperar-lo i apropar-lo obeeix en gran part aquest treball, que intenta oferir al lector normal i corrent –també l'acadèmic, per descomptat– una mena de píndoles i càpsules de les seues idees, lectures, aportacions, reflexions i estudis. El pas de la sentència que crida l'atenció al llibre d'on ha sorgit hauria de ser fàcil. Aquesta és una de les esperances. Hi ha un perill amb aquest enfocament: el que el mateix Vives trobava respecte als grans autors cristians (Sant Jeroni, Sant Agustí, Sant Tomàs, Pere Llombard...), que en el seu temps eren més coneguts per colleccions de sentències, *rapiaris* i centons, com la *Catena aurea*, que per ser llegits directament (*De Disciplinis*, llibre I, cap. 8). Confiem que a aquest recull no li passe el mateix i acabe suplint el que realment persegueix: difondre la figura de Joan Lluís Vives i estimular la seua lectura, encara avui molt gratificant en un bon grapat de les seues obres, tant per l'originalitat i imaginació del seu plantejament com pels coneixements enciclopèdics que mostren.

Segona reflexió. Quan u acaba de llegir les obres de Vives, no pot resistir la temptació de atribuir-li les paraules que en l'antiguitat corrien sobre Marc Varró, considerat ja pels seus contemporanis el més savi de tots, i que arreplega Sant Agustí en *De Civitate Dei* (llibre VI, cap. II): que havia llegit tantes obres que deixava tothom meravellat que haguera tingut temps lliure per poder escriure alguna cosa. Aquesta mateixa imatge és la que, entre altres, transmet un intel·lectual com Joan Lluís Vives a mesura que et capbusses en els seus escrits. Com pot haver llegit tant, d'autors cristians i gentils? Com ha pogut escriure tant i amb tant de rigor i qualitat en tant pocs anys i amb els mitjans d'aquella època? D'on treia el temps necessari, sent així que va viatjar bastant, va canviar diverses vegades de domicili i a penes parava (París, Lovaina, Bruges, Brusselles, Cambrai, Oxford, Breda...)? Preguntes no senzilles de contestar si tenim en compte, a més a més, que va morir a 47 anys, deixant una obra immensa, erudita, sòlida i, en molts aspectes, capdavantera. Coneixia profundament la literatura i la història de l'antiguitat grecollatina, els autors acadèmics escolàstics (potser una mica menys), els humanistes contemporanis (italians i nòrdics), per descomptat els Llibres Sagrats (en les tres llengües)... a més de saber valencià, castellà, francès, flamenc, anglés i, per descomptat, llatí i grec com el que més. Un portent, realment. No sonen a buides o a paraules de compliment els importants elogis que Erasme li va dedicar per recomanar-lo com a preceptor del príncep Ferran, germà de Carles I (ja ho era aleshores del jove cardenal Guillaume de Croy, nomenat

arquebisbe de Toledo) en una carta de febrer de 1519 a Juan de la Parra, metge del príncep:

Està entre nosaltres el valencià Lluís Vives, que *no passa de vint-i-sis anys*, però molt versat en totes les rames de la filosofia, i que ha progressat tant en les bones lletres, en l'eloqüència, en la facilitat de parlar i d'escriure que a penes trobe ningú amb el qual comparar-lo. No hi ha tema en el qual no haja exercitat la seua ploma... Ara mateix està explicant exemples de l'antiguitat... amb tanta habilitat... que *semblen els temps felicíssims de Ciceró i de Sèneca...* [la cursiva és nostra] (Allen ep. 917; EJD ep. 16).

Ni tampoc són de cortesia les paraules que li va dedicar poc després (1520) el mateix Erasme, arran la publicació de l'obra de Vives *Declamationes quinque Syllanae* (Cinc declamacions silanes, 1520), un gènere literari i forense no sempre fàcil:

Luis Vives, mentre els altres criden, es dedica a declamar sàviament, imitant de nou un mètode antic... Aquesta glòria la reivindica Vives per a la seua València... A penes conec ningú que en la nostra època pugua comparar-se a ell... no veig ningú que arribe a unir tanta eloqüència i tan profund coneixement de la filosofia (Allen ep. 1082; EJD ep. 32).

Semblen sincers, en fi, els elogis que Thomas More li dedica en carta a Erasme de 1520:

Em va mostrar algunes obres de Vives tan elegants i tan erudites com no he vist en molt de temps... Sent vergonya... quan veia Vives *tan jove* i ja autor de tant que és profund i que està molt ben escrit i que *demostra una lectura tan vasta...* És un expert en les dues llengües. [La cursiva és nostra] (Allen ep. 1106; EJD ep. 26; Silva ep. 66).

Observeu que aquestes lloances són de 1520, quan el nostre jove autor tenia 27 o 28 anys, i encara no havia escrit les grans obres que el farien entrar a formar part de la coneguda trilogia d'humanistes: Budé, Erasme i Vives, per als quals els crítics literaris atribuïen respectivament les qualitats de l'enginy, la facúndia literària i el judici.

L'obra de Vives és molt àmplia, i no solament abasta els camps més importants de la cultura del seu temps (filosofia, filologia, política, dret, educació, història, psicologia, teologia, sociologia, moral...), sinó que a més es va comprometre escrivint sobre els greus problemes de la seua època (guerres, pobresa, luteranisme...). Per això considerem que submergir-se en les seues obres per a extraure les sentències, dites i proverbis, recopilats o generats per ell pot ser molt útil per a conèixer una mica millor tant el seu pensament com les seues lectures, cabòries i preferències. En aquest sentit, aquesta

recopilació pot ser més instrumental que interpretativa, tot i que és innegable que hi ha hagut criteris de selecció que poden constituir de bestreta una mena de filtre.

Un altre motiu hem de recordar per a justificar el repertori. L'hem indicat adés; insistim una mica. La figura de Vives està plenament recuperada als nostres dies, sobretot en el món universitari d'arreu del món, que en els darrers anys li han dedicat molts i excel·lents treballs, i a més està en marxa una edició crítica (SWJV) de les seues obres, amb introduccions i notes magnífiques, amb onze volums fins ara (però no per cap editorial o universitat espanyola!). Per aquest costat pensem que s'ha avançat bastant, moltíssim en darrer terme, afortunadament. No podem dir el mateix, lamentablement, sobre la lectura de les obres de Vives per part d'un sector més ampli de lectors i curiosos no reduït a l'àmbit estrictament acadèmic. Potser té raó Jozef Ijsewijn, un dels millors coneixedors de la seua obra, quan afirma que «la sombra de sus buenos amigos Erasmo y Tomás Moro han eclipsado a menudo su nombre, de forma injusta» (Ijsewijn 1996, 25). Però és innegable que costen d'arribar al gran públic almenys algunes de les seues aportacions que haurien de gaudir de més reconeixement per l'estil, per la forma literària, per la imaginació i per l'aportació d'idees, de gran força moltes d'elles, sempre d'agraïr en els nostres temps on el perill de la banalització de la cultura va guanyant adeptes. En realitat, totes les obres de Vives captiven des del principi; les de joventut per la seua originalitat de plantejament, i les de maduresa per la càrrega erudita i la reflexió assenyada. Vegem-ne uns exemples de mostra.

Quan el nostre humanista tenia uns 25 anys, publica a Lovaina *Fabula de homine* (Faula sobre l'home, 1518), de la qual afirma Francisco Rico: «Pequeña obra maestra de ingenio y finura» (Rico, 121); i Fantazzi la considera una brillant paròdia de la famosa *Oratio de dignitate hominis* (Discurs sobre la dignitat de l'home), de Pico de la Mirandola (Fantazzi 2003). Uns anys després publicava un tractat sobre la pobresa, *De subventione pauperum* (L'assistència als pobres, 1526), on proposava unes solucions de caràcter social que a criteri del professor Karl Kohut ha motivat «juicios entusiastas por parte de los estudiosos» (Kohut, 199). Marcel Bataillon ja fa molts anys deia de Vives: «Ese valenciano tan europeo... fue, como su maestro, un escritor por encima de las naciones» (Bataillon 1966, VII, 77s...). En el seu estudi sobre les emocions de Vives, que Descartes i Bacon coneixien, Noreña deia: «Vives fue un hombre de sabiduría enciclopédica que combinaba en grados inusuales la receptividad del ecléctico y la creatividad del pionero... Hasta cierto punto, la

erudició de Vives frecuentement ensombrece la originalidad de su obra» (Noreña, 1992, 20). José C. Nieto, per la seua banda, està encantat amb el cristianisme cristicèntric i poc jeràrquic que mostra en la seua obra pòstuma *De Veritate fidei christianae* (La veritat de la fe cristiana, 1543) (Nieto, 433-435). Enrique González afirma sense por: «El valencià fou, després d'Erasmus, el millor escriptor humanista del segle XVI» (González, 2008a, 359). Fa temps, Ortega y Gasset ja deia que «Vives es el primer intelectual serio que hay en Occidente», l'iniciador de la serietat (Ortega, 1973, 63), cosa que quadra amb el que diu Víctor Sanz, que «abrió nuevos cauces a la filosofía y al pensamiento modernos» (Sanz, 1967, 71). En fi, per no allargar massa aquesta *laudatio*, recordem el resum lacònic que ens ofereix Carlos Clavería: «No dio puntada sin hilo y no hay página suya que no valga un potosí» (Clavería 323).

Però malgrat aquesta admiració unànime en l'espai i el temps, insistim, Vives segueix sent un desconegut per al gran públic. Malgrat el prestigi que va assolir en vida i bastants anys després, i malgrat els esforços extraordinaris que alguns entorns acadèmics estan dedicant-li (edicions crítiques, congressos...), encara és quasi un oblidat. Per això aquesta recopilació manté la illusió de poder contribuir a enriquir una mica la imatge complexa i polièdrica del *valentinus* per a tractar de fer-lo una mica més assequible i, si és possible, més proper i popular ara que el gènere sentèncios sembla revifar una mica amb la publicació d'antologies d'aforismes i reedicions de diccionaris de cites, de frases cèlebres o de parèmies. De fet, algunes de les sentències que hem aplegat podrien ser perfectament allò que se'n diu en l'actualitat «tuits» o piulades.

Finalment, hem optat per aquesta via de la recerca i escorcoll de la «sentència perduda» perquè em sembla que és un camp relativament nou en la investigació i estudis sobre Vives. Dels milers de publicacions que s'han portat a terme sobre ell o les seues obres, molt poques –per no dir cap– s'han ocupat específicament del tema. És a dir, que fora de les aportacions sobre els dos llibres esmentats al principi, la *Introductio* i el *Satellitium*, sobretot sobre el primer, no s'ha fet cap treball ni selecció sobre la possible aportació sapiencial de la resta de les seues obres (vegeu Calero-Sala, 2000). Solament hem trobat algunes referències puntuals, la majoria indirectes o citacions, que no entren a fons cap d'elles en l'assumpte en qüestió, però que en darrer terme mostren un reconeixement del nostre humanista sobre aquest aspecte; per això resulta estrany que aquest assumpte de les sentències, adagis o parèmies no haja atret o cridat

l'atenció dels investigadors una mica més. Les indiquem per ordre cronològic.

La primera és bastant propera al nostre autor, de l'humanista aragonès Juan Lorenzo Palmireno (1524-1579), autor molt prolífic en la confecció de repertoris de proverbis i aforismes. En la seua obra de caràcter didàctic dirigida als joves *El estudioso cortesano* (València, P. Huete, 1573) Palmireno inclou una selecció de sentències de Lluís Vives sota l'epígraf «Consuelos de Luys Vives para todo lo dicho muy provechoso, los quales y el Petrarcha de próspera y aduersa fortuna leerás muchas vezes» (pàg. 39-45), i cap al final del llibre inclou una vintena d'emblemes o *satellitia*, també de Vives (Gallego 185; i Alcina 1995, 223); prova, doncs, que Vives era apreciat i valorat en aquest aspecte des del principi. Poc després, segona referència, i com ho mostra el treball de Beatriz Anton, el *Satellitium* influeix en dues obres europees: en *Symbola et Emblemata* (Símbols i emblemes, Nüremberg, 1590-1604), del botànic i humanista alemany Joaquim Camerarius el Jove (1534-1598), que incorpora alguns emblemes de Vives, i en l'obra *Farrago Symbolica Sententiosa* (Barreja de símbols i sentències, Praga 1597) del poeta i humanista txec Georgius Carolides a Carlsperga (1569-1612), que reproduceix sencer el *Satellitium* (Anton 2012).

La tercera, de Valentín Moreno, és també interessant perquè analitza les possibles influències de Vives en autors del segle XVII, sobretot en els més donats al gènere sentenciós, com Saavedra Fajardo i Baltasar Gracián, i per això mateix adverteix que alguna sentència de Vives va passar a formar part d'alguna *poliantea* o recopilatori de sentències tan en voga en el nostre Barroc (Moreno 599 i seg.). Una mostra d'aquest prestigi serien, quarta referència, les citacions puntuals que fa el llibre de Phillip Labbé *Thesaurus Epitaphiorum veterum ac recentium* (Tresor d'epitafis vells i recents, París, G. Meturas, 1666) de diferents textos breus de Vives (en VI 102 i 155; IX 144; i XI 82). Hem de passar al segle XVIII, cinquena, per veure com continua el reconeixement dels adagis i refranys que Vives inclou en les seues obres: és Gregori Maians qui, en la introducció o justificació de l'edició de les *Opera Omnia*, afirma que «els refranys espanyols, dels quals Vives fou un erudit, han estat diligentment anotats pel meu germà estimadíssim Joan Antoni» (*adagia hispana, quorum Vives fuit studiosus, diligenter adnotavit dilectissimus Frater meus, Joannes Antonius*) (M I, vii), tot indicant-los amb lletra cursiva perquè es distinguesquen millor en el context; i així

és: el canonge Maians està atent als textos de Vives, posa cursives en les citacions i, quan pot i si ho sap, fa les anotacions escaients al marge o a peu de pàgina, segons el tipus d'observació.

I donem un salt ja als nostres dies, al revifament de les edicions del valencià per veure les darreres referències. José Esteve Forriol, en l'edició de l'obra *Bucolicarum Vergilii interpretatio*, fa al final un recull d'unes 15 pàgines de les opinions i sentències més rellevants (Esteve 1997, 225-240), tot i que sembla més extret com a recapitulació o resum d'un ideari, una mena de *excerpta*, que com a recopilació de sentències; però hi és, i cal agrair l'extracte que ens aporta, ben útil en qualsevol cas. La darrera referència és més esgarriada: es tracta de la indicació que Calero fa sobre l'afició de Lluís Vives als refranys, que considera un tresor públic, i que la utilitza com argument per a tractar de demostrar que Vives és l'autor del *Lazarillo*, personatge també donat al seu ús (Calero, 2006, 119-120). I res més, que sapiguem.

És cert que en els darrers cent anys s'han enllestit molts treballs sobre Vives, i de gran qualitat, que estudien el seu pensament sobre filologia, dret, filosofia, ensenyament, psicologia, teologia, política... així com sobre la pobresa, la instrucció de la dona, la pau i la guerra, els diàlegs...; però, repetim, cap que faça referència a la seua capacitat d'enllestir sentències, tant les que havia pogut recopilar –tasca que ja havia portat a terme tant Erasme en els seus magnífics *Adagia Chiliades*, que han marcat tota una època, com altres erudits– com les que ell mateix ha estat capaç de produir i generar, que no en són poques, com veurem, i que mostren un Vives realment inspirat i innovador, agut, incisiu, brillant, sentencios. En definitiva, un dels millors exemples de l'anomenada *pietas litterata*.

Per això, em sembla força interessant aquest plantejament, perquè suposa aprofundir en un camp bastant novedós des del punt de vista de la investigació i la relectura de Lluís Vives: el del món de la formació, dels estudis i de la creativitat d'un autor que, juntament amb Erasme i Budé, van constituir la «santíssima trinitat» de les *bonae litterae* en un moment clau de la història i la cultura europea: el de la transició del pensament medieval al renaixentista i el del sorgiment de la modernitat (Silva, pàg. 24, afig Thomas More a la trilogia, tot considerant-los «els quatre evangelistes» de l'humanisme).

Però vegem primer, encara que siga breument, qui va ser Lluís Vives.